

K Ö Z L E M É N Y E K

HISPÁNIÁBAN

Jász Dezső

Több mint ezer magyar önkéntes harcolt spanyol földön a szabadságért. Az én esetem annyiban esik külön elbírálás alá, hogy engem a háború kitörése Madridban ért, ezért 1936. július 20-án — két nappal a fasiszta felkelés után — csatlakoztam a Köztársasági Hadsereghez. Persze, előbb tisztáznom kellett: összeegyeztethető-e megbízatásommal, hogy ismét felcseréljem a civil ruhát az uniformissal.

Szükség törvényt bont: José Diazhoz, a Spanyol Kommunista Párt főtitkárához fordultam tanácsért.

Helyeselte elhatározásomat.

I.

A megbízatás, amellyel 1935-ben — illegálisan — Madridba érkeztem, lehetőséget nyújtott arra is, hogy javaslatot tegyek a Szovjetunióba utazó küldöttségek összeállítására. Mindössze egyszer éltem ezzel a lehetőséggel.

A *niña bonita*: a Spanyol Köztársaság, amely 1931-ben jött létre, egyike volt annak a három európai országnak, amely nem tartott fenn diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Ezt az álláspontot nemcsak a kommunisták és a baloldali szocialisták helytelenítették, hanem a baloldali polgári pártok vezetői (Manuel Azaña, Alvaro de Albornoz, Marcelino Domingo, Diego Martínez Barrio, Santiago Casares Quiroga és mások) is elítélték. Sok író és művész szintén nyíltan lándzsát tört a szovjet kormány elismerése mellett, köztük Ramón del Valle Inclán (az új spanyol irodalom egyik legkiemelkedőbb alakja, akire maguk az írók is tisztelettel tekintettek). A küldöttségek összeállítása — ilyen körülmények között — nem ütközött különösebb nehézségekbe.

A Népfront 1936-ban a Pireneusok déli lejtőjén is győzött. A politikai láthatár kitisztult. Az új helyzet lehetővé tette, hogy háromszor annyi küldött utazzon május elseje megünneplésére Moszkvába, mint egy évvel korábban. Ramón del Valle Inclán már nem volt az élők között.

Felvetődött a kérdés: ki menjen ki helyette a Szovjetunióba?

Federico Garcia Lorcat javasoltam.

Federico akkor a *Bernarda házán* dolgozott. Alig töltötte be harminchatodik évét. Tele volt életkedvvel, nagyon boldognak látszott. Ahol megfordult, mindennütt volt kéznél egy gitár. Federico Garcia Lorca örömet énekelt spanyol népdalokat gitárkísérettel. Tőle hallottam először a *Négy számárhajcsárt*:

De los cuatro muleros
Que van al campo,
El de la mula torda
Moreno y alto.

De los cuatro muleros
Que van al agua
El de la mula torda
Me roba el alma.

Négy szegény számárhajcsár
Indult a partra.
Kinek öszvére tarka,
Az maga barna.

Négy szegény számárhajcsár
Ballag a vízre.
Kinek öszvére tarka,
Szívem elvitte.¹

E vers dallamára készült a *Négy generális*, amelyet a madridi csata alatt szél-tében-hosszában énekeltek a katonák.

Federico Garcia Lorca örömmel fogadta a moszkvai meghívást, csak arra kért bennünket: halasszuk útját november hetedikére.

A májusi küldöttség június közepe táján tért vissza a Szovjetunióból Spanyolországba. Granada öt hét múlva a fasiszták kezére került. Federico az elsők között volt, akit meggyilkoltak. Kivégzésének körülményei azóta már tisztázódtak: Vízarnál, Granada közelében érte utól a halál.

Mert szeretett Hispánia
S versed mondták a szeretők —
Mikor jöttek, mást mit is tehettek,
Költő voltál, — megölték *ők*.²

Federico Garcia Lorca egy tömegsírban alussza örök álmát. Talán másképp alakul a sorsa, ha májusban kimegy a Szovjetunióba...

II.

A spanyolországi viszonyokat ma is kapitalista elemek és feudális maradványok összefonódása jellemzi. Ennek megfelelően a társadalmi probléma, melynek megoldása az országban elsődleges követelmény: a polgári forradalom végrehajtása.

A Spanyol Köztársaság kikiáltása 1931-ben már a hatodik ilyen kísérlet volt. A Népfront választási győzelme megfosztotta a reakciós erőket attól a lehetőségtől, hogy „törvényesen” vegyék kezükbe a hatalmat. De a köztársasági kormány ingadozott: nem volt mersze kimondani a halálos ítéletet a feudális maradványok felett. Ezzel viszont lehetővé tette a jobboldali erők átszervezését. A francóista felkelés a köztársasági kormány határozatlanságának következményeként tört ki.

A francóisták célja az volt, hogy visszafordítsák a történelem kerekét. Ismeretes, milyen szerepet játszott a Szentszövetség a XIX. század húszas éveiben az alkotmányos rend megdöntésében, amely Spanyolországban — annak idején — Rafael Riego vezetésével jött létre. A nemzetközi reakció erőinek beavatkozása pecsételte meg a Spanyol Köztársaság sorsát is, amely 1931-ben váltotta fel a királyságot. A spanyol polgárháború egyben a második világháború első csatája, főpróbája volt.

Katonai pályafutásomat Spanyolországban a Quinto Regimentionál — az „ötödik ezrednél” — kezdtem, Dolores Ibárruri kísért el Cuatro Caminosba, ahol az ezredparancsnokság állomásozott. (Cuatro Caminos Madrid egyik külvárosa; budapesti viszonylatban a felszabadulás előtti Angyalföldnek felel meg.)

Az „ötödik ezred”-nek Francisco Barbado volt az első parancsnoka. Egyik helyettese lettem. (Rajtam kívül még három helyettes parancsnoka volt az ezrednek: Carlos Contreras, Alejandro Garcia és Daniel Ortega.) Augusztus elején Francisco Barbado helyére Enrique Lister került, aki a háború kitörésekor a guadarramai fronton teljesített szolgálatot századparancsnokként.

Az „ötödik ezred” nem lépett fel önállóan a harcok során: feladata az volt, hogy menetzászlóaljakat szervezzen, amelyeket azután a katonai helyzet követelményeinek megfelelően vetettek be különböző magasabbegységek kötelékében. Ily módon került el az „ötödik ezred” a legkülönbözőbb hadszínterekre: Andalúziába, Estramadurába, a Sierra Guadarramába stb. Az első menetzászlóaljnak — a Batallón de Aceronak — Manuel Marquez volt a parancsnoka. A zászlóalj,

¹ Károlyi Amy fordítása.

² Radnóti Miklós: Federico Garcia Lorca.

Sorakozó az „ötödik ezred” laktanyájában Cuatro Caminosban pár nappal a háború kitörése után

(Jász Dezsőné felvétele)

amely Alto de Leonnál szolgált először puskaport, négy századból állt. Az „ötödik ezred” mintegy hatvanezer katonát képezett ki öt hónap alatt.

A spanyol szabadságharc első nagy csatája Madrid falai alatt zajlott le. A főváros védelmében — kezdetben — zászlóaljcsoporthatásként vettem részt. Csoportom első zászlóalja túlnyomó többségében középiskolai tanárokból állt: nekem kellett megtanítanom őket a „kardforgatásra” — öt nap alatt.

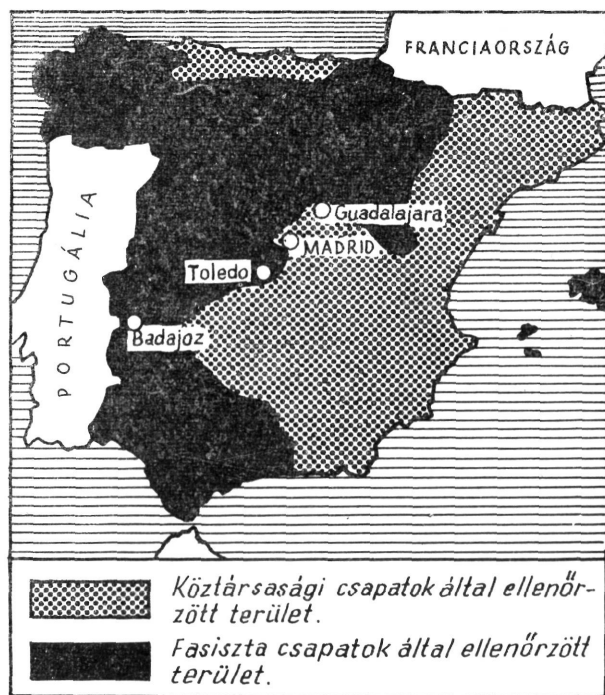
Az egyik katonát nagyon ismerősnek találtam: Tomás Navarro Tomás, a Tudományos Akadémia tagja, európai híró germanista volt. Már hatvan felé járt. Nyomban leszereltem.

A Barrio de Usera, ahol a zászlóalj átesett a tűzkeresztségen, kulcsfontosságú volt Madrid védelmében.

November 11-én a fasiszták a Puente de Andalucia előtt állottak, amelyet — légvonalban — mindössze három kilométer választ el a Puerta del Soltól, Madrid központjától. Minden házáért elkecseregett harc folyt. A zászlóaljcsoporthatás nem egyszer közvetlen irányzással lőtte a fasiszta állásokat. Csak december 20-án sikerült kiverünk a helységből a francóistákat. Ez nem volt könnyű, hiszen sem a csoport létszáma, sem felszerelése nem volt arányban a helyzet követelményeivel. Csak minden harmadik katonának volt puskája. Ezenkívül a lőszerrel is takarékoskodnunk kellett. Amikor először kerültünk kapcsolatba az ellenséggel, fejünk mindössze ötven töltényünk volt. Tetőzte a nehézségeket, hogy a védelmi vonal kiterjedése jóval meghaladta a szolgálati szabályzatban megjelölt arányokat. Egy-egy zászlóaljra csaknem három arcvonalkilométer jutott!

Ennek ellenére — lassan-lassan — tért nyertünk Villaverde irányában is, tehát Vallecás felszabadult az ellenség nyomása alól. Vallecás kilenc kilométerre fekszik Madridtól, a fővárost Valenciával összekötő országút mentén. A helység biztonsága ezért volt fontos számunkra. (Vallecás védelme az 1. vegyes dandárra hárult, amelynek Enrique Lister volt a parancsnoka.)

Ahol a terepviszonyok megengedték, az ellenséges lövészárkok közvetlen közelében ástuk be magunkat. Helyenként csak húsz-huszonöt méter választott el bennünket a fasiszták állásaitól. A csoportparancsnokság harcálláspontja mind-

1. sz. vázlat. A katonai helyzet 1937-ben

Madrid frontperspektívából

A Barrio de Userában

Helyzetmegbeszélés a madridi csata idején. Balról jobbra: R. J. Malinovszkij, a II. hadtest katonai tanácsadója, Manuel Estrada, a II. hadtest vezérkari főnöke, Emilio Alzugaray, a II. hadtest parancsnoka és Jász Dezső, a 21. vegyes dandár parancsnoka

össze kétszáz méterre feküdt a tűzvonaltól. Így volt biztonságosabb: az állások közelsége megakadályozta a fasisztákat abban, hogy tüzérségi fölányukat kihasználják (hiszen a lövedékek saját alakulataikban is kárt tehettek volna).

Don Tomás Navarroyal később többször találkoztam Valenciában, a Kultúra Házában, ahol mintegy ötven író, művész és tudós részesült (a madridi csata alatt) „teljes ellátásban” a Közkutatásügyi Minisztérium jóvoltából, köztük Antonio Machado is, a 98-as nemzedék egyik legjelentősebb képviselője, aki nemcsak tehetségével emelkedett ki a spanyol írók közül, hanem szerénységével is.

A 98-as nemzedék — amely a spanyol irodalmat újból világszínvonalra emelte — távolról sem volt egységes. Amíg egyesek — például José Azorin, Jacinto Benavente és Pio Baroja — teljesen jobbra tolódtak, Antonio Machado — éppúgy mint Ramón del Valle Inclán és Juan Ramón Jiménez — baloldalon kereste a megoldást. Ezt nemcsak a Szovjetunióhoz való viszonya, hanem az a tény is bizonyítja, hogy a háború kitörésekor a kommunisták mellé állt.

Antonio Machado kezdettől szíven viselte a tanár-zászlóalj sorsát. A madridi csata alatt több cikk jelent meg az aleggység tetteiről az újságokban. Don Antonio minden alkalommal kifejezte — ha néhány sorban is — jókívánságait.

A zászlóaljat három hónap múlva feloszlatták. A katonák tisztii iskolára kerültek, amelyet hadnagyi ranggal hagytak el.

A tanár-zászlóalj feloszlátása után én is búcsút mondtam a zászlóaljszoportnak. Átmenetileg a 36. vegyes dandárnak voltam a parancsnoka, majd a 21. vegyes dandár parancsnokává neveztek ki.

A 21. vegyes dandárt Valenciában állították fel. Minden tíz katona közül kilenc a Guadalaviar mentén — Vicente Blasco Ibañez, a nagy spanyol regényíró szűkebb hazájában — nőtt fel. A dandár — amely öt gyalogzászlóaljból, négy géppuskás századból, egy lovasszázadból, egy utászszázadból és egy híradó századból állt — közvetlenül a II. hadtestnek volt alárendelve. Itt teljesített szolgálatot Rogyion Malinovszkij ezredes is (aki nyolc év múlva a Szovjetunió marsallja lett).

Rogyion Jakovlevics ízig-vérig katonaember volt. Azok közé a katonák közé tartozott, akik a marsallbotot valóban a tarsolyukban hordják. Különösen felelősségteljes feladatot teljesített, hiszen 1937-ben a II. hadtest látta el Madrid védelmét. Rendkívül közvetlen embernek ismerte mindenki. Elméleti felkészültségét két háború tapasztalatai egészítették ki. Álláspontja mindig világos volt. A legnehezebb helyzetben is nyugodt, magabiztos maradt. Figyelme a legkisebb részletre is kiterjedt. Csodálatos emlékezőtehetsége sohasem hagyta cserben. (Erről egyébként utolsó budapesti látogatásakor — 1966-ban — is alkalmam volt meggyőződni. Rogyion Jakovlevicsnek száz meg száz emberrel akadt dolga Spanyolországban: egyiknek-másiknak még a keresztnevére is emlékezett. Akár annak idején a Manzanares partján, Budapesten is ő tartotta szóval a társaságot.)

A jaramai csata keresztülhúzta a francóistáknak azt a számítását, hogy körülfárják a spanyol fővárost. A csata után hadtesttartalékba kerültünk. A dandárparancsnokság Madridban helyezkedett el, a Museo del Prado közelében, egy leányiskola épületében, ahol — Rogyion Jakovlevicsen kívül — Zalka Máté is gyakran megfordult.

Zalka Máté október közepén, az első magyar önkéntesekkel érkezett Spanyolországba. A 12. nemzetközi brigád parancsnokává nevezték ki, amely Cerro de los Angelesnél került először közvetlen kapcsolatba az ellenséggel. Ebben a hadműveletben részt vett a 36. vegyes dandár is, amelynek akkor én voltam a parancsnoka.³ Ez alkalommal találkoztam Spanyolországban először Zalka Mátéval, akivel 1935-ben gyakran voltam együtt Moszkvában. (Ugyanabban a házban laktunk az Ulica Furmanován, ahol — Zalka Mátén kívül — még négy magyar író jutott lakáshoz: Gergely Sándor, Kahána Mózes, Madarász Emil és Matejka János.)

³ A dandárnak az a feladat jutott, hogy nyomuljon előre Carabanchel irányában, két órával a Cerro de los Angeles elleni támadás kezdete előtt, hogy így elterelje az ellenség figyelmét a vállalkozás tulajdonképpeni céljáról. Ekkor esett el Francisco Ariza, a támadás végrehajtásával megbízott zászlóaljszoport parancsnoka (aki már az estramadurái visszavonulás alatt kitűnt bátorságával). Carabanchelnél a golyó épp a szíven érte: egyenruháján alig pár vércsepp látszott. Arckifejezése változatlan maradt; halálküszölemnek semmi nyoma sem volt rajta. Úgy feküdt, mintha élne; csak a szeme volt lehunyva.

A jaramai fronton

Zalka Máté igazolta hírét, amely megelőzte tábornoki kinevezését a spanyol Köztársasági Hadseregben. Széles körű katonai tapasztalatokkal rendelkezett; kivételesen bátor volt. Minden háborúnak megvannak a maga sajátosságai. Zalka Máté rendkívül gyorsan alkalmazkodott a spanyol háború különleges feltételeihez. Nem véletlenül: az orosz Vörös Hadsereg volt az iskolája.

Engem június elején Észak-Spanyolországba vezényeltek, ahol a fasiszták támadásba mentek át.

Észak-Spanyolország a Spanyol Köztársaság védelmi rendszerének legsebezhetőbb pontja volt. A Népfront itt nem támaszkodhatott olyan szilárd alapra, mint az ország többi részében. Amíg Aszturiában a kommunisták és a szocialisták vitték a szót, Euzkádiban — a baszk tartományokban — a Baszk Nemzeti Párt volt a Népfront vezető ereje. A baszk nacionalisták a Népfrontot kényszermegoldásnak tekintették; a népfrontprogram megvalósítása csak annyiban érdekelte őket, amennyiben biztosította Euzkadi önkormányzatát. Nem volt így a Baszk Nemzeti Párt vezetőinek a hadvezetés egységes irányítása sem. Mindez megkönnyítette az ellenség dolgát.

Kedvezett a francóistáknak a földrajzi helyzet is. A fasisztáknak már a háború kitörésekor sikerült megszállni Guipozcoát; csak Bilbao, Santander és Gijón körzete maradt a Köztársasági Hadsereg kezén. Katonai szempontból Észak-Spanyolország hídfőállás volt; körülbelül kétezer négyzetkilométeres területen. Nagymértékben akadályozta a védelmet az is, hogy egy arcvonalkilométerre csak négy négyzetkilométer terület jutott.

Észak-Spanyolországot — a harcéri helyzet miatt — csak az ellenséges zóna átrepülésével lehetett megközelíteni. Repülőgépek kénytelenek voltak felúton leszállni Katalónia fővárosában, Barcelonában, éppen légiriadó közben. A sötétbe rejtő városon keresztül a Victoria Szállóba mentem, és a vendégek között, a vak-sötétben vártam a légiriadó végét. A sötétben az arcok felismerhetetlenek voltak; nem tudtam, kik vannak körülöttem? Amikor a fény újra kigyult, Münnich Ferencsel, Szántó Rezsővel és Zalka Mátéval találtam magam szemben. Nagyon megörültünk egymásnak, hiszen több mint nyolc hét telt el legutóbbi találkozásunk óta, Mecoban, az emlékünnepeyen, amelyet a magyar zászlóalj a Tanácsköztársaság tizennyolcadik évfordulója alkalmából rendezett. (A zászlóalj — akkor — Zalka Máté alá volt rendelve.)

Ejfélig beszélgettünk.

Zalka Máté úton volt Aragon felé, ahol a Köztársasági Hadsereg akkor ellentámadásra készült. A hadművelet végrehajtására a 45. gyaloghadosztály kapott megbízást, amelynek élére — röviddel azelőtt — Zalka Mátét nevezték ki. A tervezett ellentámadás az északi hadszíntér tehermentesítését célozta; a vállalkozás sikere föltétlenül hatással lett volna a háború további menetére.

Zalka Máté, mint mindig, Barcelonában is bizakodó volt.

Másnap reggel elutazott. Amikor elbúcsúztam tőle, nem sejtettem, hogy utoljára látom. Hat nap múlva — június 11-én — a Huesca elleni támadás előestéjén esett el.

Zalka Máté halálának körülményeiről sok ellentmondó adat került forgalomba. Nekem Gustav Regler, aki ugyanakkor maga is megsebesült, így mondta el a tragikus eseményt.

Zalka Máté útban volt parancsnoki állása felé. Az oda vezető országotat az ellenséges tüzérség belőtte. Máté kocsija körül mind több gránát robbant s mind közelebb. Néhány másodpercre megállította kocsiját, majd parancsot adott az indulásra. Alig négy-ötszáz métert haladt a gépkocsi, amikor telitalálat érte. Az autó valamennyi utasát súlyos sérülésekkel szállították el a roncsok közül. Az orvosok mindent megtettek, hogy megmentsek Máté életét. Hiába. Egy órával kórházba szállítása után meghalt.

Valenciában temették el. Sírján még ma is gyakran lehet friss virágokat látni.

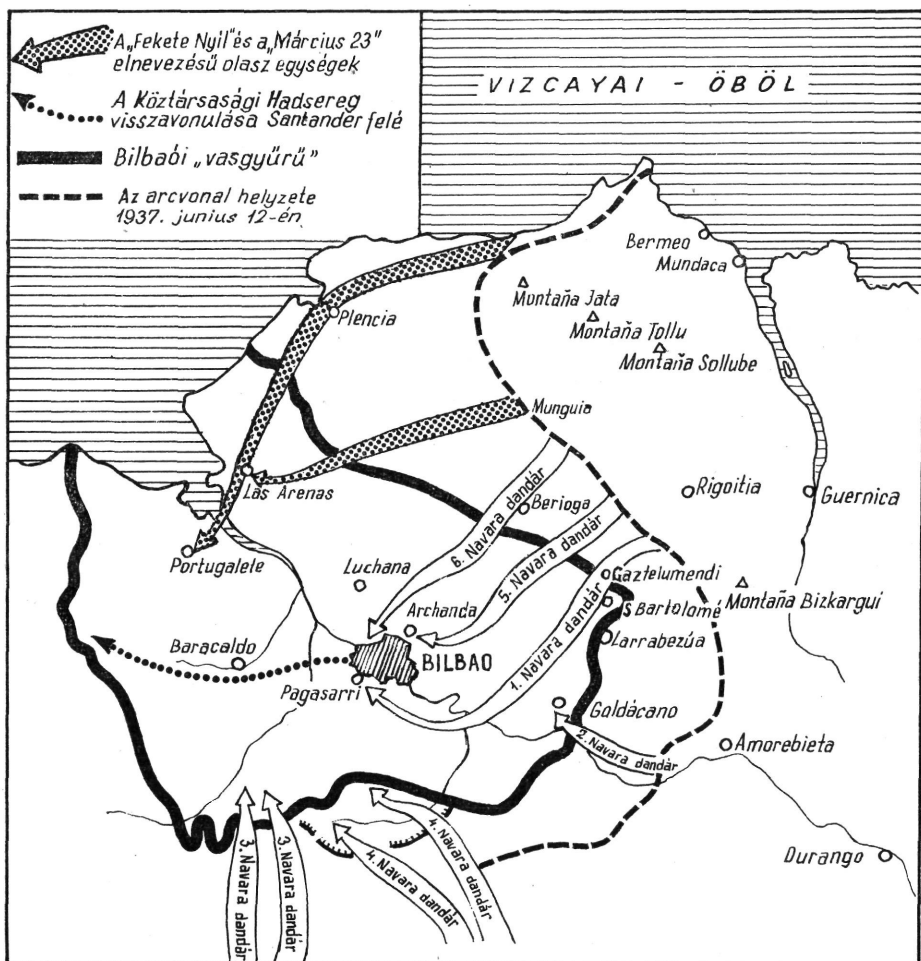
III.

Az Északi Hadsereg parancsnoka a bilbaói csata alatt Francisco Llano de Encomienda volt. Parancsnoksága alá rendelték az Euzkadai védelmével megbízott alakulatokat is. De a hadseregparancsnokság valójában csak látszólag tartotta kezében az irányítást. A baszk nacionalisták önállóan vezették a hadműveleteket; csak arra a lóra tettek, amely az ő színeikben futott... Francisco Llanonak semmi érzelme nem volt a „sajátos szempontok” iránt, amelyek nemcsak Euzkadiban, hanem Santanderben és Aszturiában is megmutatkoztak, hiszen a baszk kor-

Útban Santander felé. Balról jobbra: Francisco Ciutat, az Északi Hadsereg vezérkari főnöke, Bruno Alonzo, a Köztársasági Flotta politikai osztályának főnöke

2. sz. vázlat. A fasiszta támadás Bilbao ellen

mány mellett még két *mellékkormány* is működött Észak-Spanyolországban: a Consejo de Santander és a Consejo de Asturias. A hadseregparancsnokságnak, amely a központi vezérkar irányelveihez tartotta magát, hol az egyikkel, hol a másikkal gyűlt meg a baja, mivel a közös érdek nem egyszer háttérbe szorult a helyi érdekekkel szemben. Napirenden voltak a hatásköri villongások. Ez is csökkentette a védelmi képességet.

Santanderben (ahol a hadseregparancsnokság állomásozott) sok régi ismerőssel találkoztam, köztük J. K. Berzinnel, a hadsereg katonai tanácsadójával.

Jan Karlovics Felix Rozenberggel, a Szovjetunió első madridi követével érkezett Spanyolországba augusztus első napjaiban. Ő volt az első szovjet tábornok, akivel a spanyol polgárháború alatt találkoztam. Én kísérttem el először Cuatro Caminosba, az „ötödik ezredhez”.

Jan Karlovics magas, impozáns megjelenésű férfi volt. Szinte tábornoknak szü-

letett. Már ötven felé járt, de sokkal fiatalabbnak látszott. Az első világháborúban közkatonaként vett részt. Ezt tőle magától tudom. Azt viszont elhallgatta, hogy az orosz polgárháború idején — egy ideig — a Kreml katonai parancsnoka volt. Kevés oly művelt, mesterségét kitűnően értő katonát ismertem, mint Jan Karlovics. Folyékonyan beszélt angolul, németül és franciául. Pár hónap alatt spanyolul is megtanult. Természeténél fogva szerény volt: igyekezett háttérben maradni. Pedig nagyon fontos szerepet játszott a Kőztársasági Hadsereg felállításában (amely 1936-ban csak képtelenesen létezett). A madridi csata alatt a Központi Hadsereg katonai tanácsadója volt. A guadalajarai csata után áthelyezték Észak-Spanyolországba. (Miután visszatért a Szovjetunióba, a Vörös Hadsereg felderítő osztályának főnökévé nevezték ki. Ő volt Richard Sorge közvetlen felettese.)

Jan Karlovics felajánlotta, hogy elkísér új állomáshelyemre, Bilbaóba.

Santandert mintegy nyolcvan kilométer választja el a baszk fővárostól. Nekem az út sokkal hosszabbnak tűnt! Fejünk fölött német vadászgépek keringtek; időnként lejjebb ereszkedtek, hogy lecsapjanak egy-egy gépkocsira, mint a héja a csirkére. Egyik cigarettáról a másikra gyújtottam, hogy leplezzem izgalmamot. Jan Karlovicsnak a szeme sem rebbent.

A hathatós városvédelem több külső tényezőtől függ. Különös jelentőségű ebből a szempontból a védelmi rendszer *időben történő* berendezése. A tétel helyességéről már a madridi csata alatt alkalmunk volt meggyőződni.

Hogyan álltunk ebben a tekintetben Bilbaóban?

A külső védelmi gyűrű a város körül már június 13-án elesett. A balsikerbe — a védelmi öv nyilvánvaló hiányosságain kívül — az is belejátszott, hogy Antonio Goicoechea, aki a védelmi rendszer tervét kidolgozta, a támadás előestéjén *átállt az ellenséghez*... A mieink szívósan védekeztek. Minden talpalatnyi földért elkeseredett harc folyt. Szakadatlanul ropogtak a puskák, kattogtak a gépfegyverek. De az ellenség nagy erőfölénnyel rendelkezett. Minden egyes támadást hosszan tartó légi előkészítés előzött meg. A német repülőket sűrűn egymást követő hullámokban támadtak. Néha hetven-nyolcvan repülőgép is keringett az állások felett. Tudtommal itt vetett be a Legion Kondor először zuhanóbombázókat. A repeszbombákkal is alkalmunk volt megismerkedni az északi hadjárat alatt. A kezdetleges lövészárkok, amelyeket a mieink esetről esetre készítették, nem voltak alkalmasak a tartós védelemre. Az állások helyén, a légi előkészítés után, nem egyszer csak bombatölcsérek tátongtak. Az ellenség napról napra tért nyert.

Június 14-én már csak tíz kilométer választotta el a fasisztákat Bilbaótól. Legfőbb ideje lett volna berendezkedni a város közvetlen védelmére. Erre azonban semmi intézkedés nem történt.

Június 15-én Bilbao az ellenséges tüzérség hatásos tüzébe került. A felkészülés a város közvetlen védelmére most már igazán elkerülhetetlenné vált. De a hadtestparancsnokság csak június 16-án tűzte napirendre a kérdést. Délelőtt tíz tájban ért el a parancs, amellyel az utolsó órában rám bízta a város védelmét.

Megpróbálom visszapergetni az eseményeket.

Bilbao völgykatlanban fekszik (a Nervion mentén). A magaslatok, amelyek a várost körülveszik, ebben a pillanatban egytől egyig az ellenség kezében voltak. Elesett az Archanda is.

A magaslat védelméről oldalakat lehetne írni. A harc egész nap folyt. Az ellenséges repülőket tonnaszámba szórták a bombát a dombtetőre. Egyik robbanás a másikat követte. A porfelhőt, amely a bombák becsapódását jelezte, több kilométerre is látni lehetett. A harc váltakozó szerencsével folyt. A magaslat kétszer is gazdát cserélt, amíg a fasisztáknak az esti órákban — rendkívül nagy áldozatok árán — sikerült elfoglalniuk.

Az Archandáról tökéletes kilátás nyílt a városra, amely nyitott könyvként fekk az ellenség előtt. A magaslat birtokában a fasiszták az utcák egy részét gépfegyvertűz alatt tartották. Az Archanda elfoglalásával a város sorsa válságossá vált.

Az első parancs, amelyet aláírtam, az *orvlövészek* ellen irányult, akik nagyon elszaporodtak a városban az Archanda eleste után. A feladat végrehajtásával a XVI. vegyes dandárt bízta meg. Ez volt az egyetlen alakulat, amely — abban a pillanatban — rendelkezésemre állott.

A XVI. vegyes dandárt Aszturiában állították fel. Onnan helyezték át Bilbaóba. Visszavonulásnál úgyszólván elkerülhetetlen, hogy a kötelékek össze ne keveredjenek. A városban június 16-án több mint ötezer katona tartózkodott, akik a város környéki harcok során szakadtak el a csapattestüktől. A XVI. vegyes dandárnak arra is utasítása volt, hogy ezeket a katonákat a gyülekező helyekre irányítsa.

Egy órával azután, hogy az első járőrök feltűntek Bilbaó utcáin, megszólalt asztalomon a telefon. Francisco Llamas, a hadtest vezérkari főnöke hívott fel: arra kért, menjek át sürgősen a hadtestparancsnokságra. (A hadtestparancsnokság a Hotel Carltonban üttette fel tanyáját. Itt rendezkedtem be én is.)

Mariano Gamir, a hadtest parancsnoka, rögtön fogadott. Egyenesen a tárgyra tért: felszólított, hogy vonjam vissza a parancsot, mivel a baszk kormány nem ért egyet az aszturiai alakulatok bevetésével.

Megrökönyödtem s ezt nem is igyekeztem palástolni. Kifejtettem, hogy a Quinta Columna — az ötödik hadosztály — elleni harc összefügg a város közvetlen védelmével, tehát az én hatáskörömbé tartozik. De arra sem vagyok hajlandó, hogy különbséget tegyek a katonák között, aszerint, hogy hol ringott a bölcsőjük. A játék nem babra megy; nem engedhetjük meg magunknak a fényűzést, hogy tekintettel legyünk a baszk nacionalisták sajátos szempontjaira.

Mariano Gamir ingerülten válaszolt:

— Igen... igen... De nem engedhetjük meg magunknak azt sem, hogy ne teljesítsük a baszk kormány kívánságát!

Mégsem engedtem a negyvennyolcból: kijelentettem, hogy nem áll módomban visszavonni a parancsot.

A játszmat ezzel még nem adtam fel: tájékoztattam a történeletről a Baszk Kommunista Párt Központi Bizottságát. Jesús Larrañaga, a katonai osztály vezetője, nekem adott igazat. Megnyugodtam. A kommunistáknak az volt az álláspontjuk, hogy Bilbaót bármi áron tartani kell, ezért fenntartás nélkül támogattak minden intézkedést, amely a város közvetlen védelmét célozta.

Estére megváltozott a kép! A Hotel Carltonban boríték várt rám: Mariano Gamir közölte velem, hogy „felment a további felelősség alól a város közvetlen védelmét illetően.”

A hadtestparancsnokság másnap — június 18-án — elrendelte a város kiürítését...

Felelősségem ezzel nem ért véget: este felé áthelyeztek Pagassariba, azzal a feladattal, hogy fedezzem a visszavonulást.

Pagassari Bilbaó nyugati kijáratánál terül el, a Santander felé vezető országút mentén. Ez volt az egyetlen visszavonulási vonal. Csoportom két dandárból állott, amelyek az országút mentén fekvő magaslatokon foglaltak állást. Egész nap lövésszármakat ástunk. Az éj folyamán csatlakozott hozzánk a XVI. vegyes dandár is.

A kiürítés tervszerűen zajlott le. Június 18-án reggel kilenc órakor mi is parancsot kaptunk a visszavonulásra. Ennek ellenére még öt órán át tartottuk az éjszaka folyamán elfoglalt állásokat. Csak délután három órakor kezdtük meg a visszavonulást Cuberia irányába (miután a II. hadosztály is elhagyta Bilbaót). A fasiszták déltájban bevonultak a városba, ahol a Quinta Columna már előzetesen nyeregbe ült. Alig ürítette ki a II. hadosztály a várost, a kivégző osztagok máris működésbe léptek. Szakadatlanul ropogtak a fegyverek. Pár nap leforgása alatt több mint ezer ember esett a fehérterror áldozatául.

Bilbao — Barcelona után — Spanyolország legnagyobb kikötője. Már a köztársaság idején is jelentős ipari központ volt. A város környékén lépten nyomon gyárkémények nyúltak a magasba. Főleg a nehézipar volt fejlett (már akkoriban is).

Felvetődik itt a kérdés: történtek-e intézkedések annak megakadályozására, hogy a város környéki ipartelepek a francóisták kezébe kerüljenek?

Igen! Mariano Gamir június 20-án elrendelte a Sestao és Portugaleta körzetében fekvő gyárak megsemmisítését, de a baszk nacionalisták nem hajtották végre a

parancsot. Bilbaóban az öt híd közül, amely az Óvárost az Újvárossal köti össze, hasonló okokból csak kettőt tudunk levegőbe röpteni.

Bilbao kiürítése után a hadtestparancsnokság előbb Cuberiában, majd Castro Urdialesben — a Bizkayai öböl legrégibb városában — ütötte fel székhelyét.

Az út Castro Urdialesba Somorrostron át vezet, amely — Antonio Goicoechea elképzelése szerint — Bilbao körvédelmének egyik támaszpontja volt. Így alkalammal volt közelebbről szemügyre venni a Cinturon de hierrot.

Mint katonai bűvészmutatvány jelentős teljesítmény volt, de nem nyújtott lehetőséget a tartós védekezésre. Már az első világháború kimutatta a lépcsőzetes védelmi rendszer fontosságát. A nézet helyességét a madridi csata ismét messzemenőleg igazolta. A Bilbaót körülvevő védővonal kialakításakor nem vetettek számot ezzel a körülménnyel. Az állások a község környékén fekvő magaslatok gerincén húzódtak, tehát kitűnő célpontul szolgáltak az ellenségnek. Megfelelő fedezékek híján még a tűzérségi tűz ellen sem nyújtottak védelmet. Futóárkoknak nyomát sem láttam. A „vasgyűrű”, Somorrostro környékén *kártyavár* volt.

A bilbaói csata után az 5. expedíciós hadosztály parancsnokává nevezték ki, amely Traslaviña mellett foglalt állást. Zord, elhagyatott vidék volt, elősegítette a védekezést.

Tőlünk jobbra a 3. gyaloghadosztály állott, amely július 26-án kénytelen volt kiüríteni állásait. Következésképp mi is visszavonultunk a második védelmi vonalra, amely Trucios környékén húzódtott. Az átcsoportosítás eredménnyel járt: öt kilométeres térnyerés után megállítottuk az ellenség előnyomulását. A tény, hogy egyáltalán sikerült megvetnünk lábunkat — az akkori adottságok közepette — számottevő teljesítmény volt. Francisco Galánnak, aki július 15-én váltott le bennünket csapataival, sikerült további öt héten át kézben tartani ezt a vonalat.⁴

Augusztus 2-án áthelyeztek az 55. gyaloghadosztályhoz. Ezt csak azért említem meg, mert a hadosztályparancsnokság átmenetileg — két napon át — Santillana del Marban állomásozott.

Szép verőfényes reggel volt, amikor bevonultunk a községbe. Utunk hullámos dombvidéken vezetett. Délkeleti irányból ágyúszó hallatszott. A falu maga teljesen hétköznapi képet mutatott. Santillana de Mar Európa egyik legszebb szabadtéteri múzeuma. Minden második ház műemlék. Egy részük még a XVII. században épült. A helységben Iñigo Lopez de Mendoza — Petrarca tanítványa — is megfordult. Szonettekén kívül tehénpásztor-dalokat írt. Legismertebb a *Vaquera de la Finojosa*:

La ví tan hermosa
Que apenas creyera
Que fuera
La vaquera de la Finojosa.

Elbűvölőnek láttam,
— Nem is hittem el talán —
Hogy ő tehénpásztor-lány
La Finojosában.⁵

A Palacio de Santillana üresen állott; itt helyezkedett el a hadosztályparancsnokság.

Első utam a Cueva de Altamiraba: a paleolit művészet Sixtus-kápolnájába vezetett. A barlang a községtől alig félórányira nyílik. Bejárata előtt emlékmű figyelmezteti a látogatókat, hogy a barlangot Marcelino de Santuela fedezte fel a múlt század hetvenes éveiben. A sala de las pinturas, amely alig nagyobb, mint egy vidéki kultúrház előadóterme, a bejárattól harminc-nyolcvan méterre talál-

⁴ A Traslaviña környékén lezajlott harcokban sebesült meg Nino Nanetti, a 3. hadosztály parancsnoka. Július 13-án meglátogattam a Sanatorio de Valdecillasban, ahol ápolták. Jól érezte magát; meg volt győződve, hogy pár napon belül elhagyhatja a kórházat. Négy nap múlva meghalt. Július 19-én temették el Santanderben.

⁵ *Hidas Antal* fordítása.

ható. Hónapok óta én voltam Cueva de Altamirában az egyetlen látogató. Óráig gyönyörködtem a barlang falát és mennyezetét borító magdalén-kori festményekben. Ha kétségeim lettek volna aziránt, hogy a kőkorszak művészete tudatos tevékenység eredménye, altamirai látogatásom meggyőző volt róla.

Már esteledett, amikor visszatértem a községbe, de még időt szakítottam, hogy szétnézzek a Palacio de Santillana könyvtárban is, amely főleg ritka ősnymtatványokból — XVI. és XVII. századbeli művekből — áll. Az első könyv, amelyet találmra kézbe vettem, Juan Manuel anekdótagyűjteménye volt. A mű nagy szerepet játszott a középkori spanyol irodalom kialakulásában. De Don Juan Manuel nemcsak a tollforgatáshoz értett, a csatatéren is állta a sarat a *reconquistá* alatt, az ország visszahódítása idején.

Július 6-án a Köztársasági Hadsereg támadásba ment át Közép-Spanyolországban, Brunete mellett. A támadás célja az volt, hogy könnyítsen az Északi Hadsereg helyzetén. Csapatainknak sikerült ugyan a támadás során számottevő átmeneti sikereket elérniük, de az északi hadszíntér egyensúlya ezzel nem állt helyre. Brunete július 24-én újból a fasiszták kezébe került; az ellenséges támadás Santander ellen így elkerülhetetlenné vált.

Kettőzött éberséggel vártuk a fejleményeket.

Augusztus 14-én reggel öt órakor megkezdődött a tánc. Én a csatában az Agrupación Montañesa kötelékében vettem részt. Csoportom két hadosztályból állott, amelyek a Puerto del Escudo környékén rendezkedtek be. Itt újból szembekerültünk az olaszokkal, akik öt hónappal korábban — Guadalajara mellett — súlyos vereséget szenvedtek tőlünk.

Az ellenség — ezúttal — túlsúlyban volt: a több mint negyven kilométeres arcvonalat alig negyvenezer katona tartotta megszállva, míg egyedül az olaszoknak ötvenezer katonájuk volt. Az ellenség ezenkívül csaknem száz harckocsit is bevett Reinosa környékén (a támadás fő irányában).

A hadműveleti terv, amelyet Francisco Llamas dolgozott ki (aki Bilbao kiürítése után az Északi Hadsereg vezérkari főnöke lett) nem volt túlságosan szerencsés, mivel az állóvédelem elvén alapult. A hadseregparancsnokság — ennek megfelelően — szétszórta a csapatokat az első védelmi vonalban.

Augusztus 16-án a fasisztáknak sikerült áttörniük az arcvonalat. Az így támadt rést — tartalékok híján — nem tudtuk elzárni. A helyzet óráról órára válságosabb lett.

A hadseregparancsnokság augusztus 22-én elrendelte a Santandertől keletre fekvő állások kiürítését. Ez az intézkedés helyes volt, mivel a XV. hadtest alakulatai teljesen felőrldtek a déli arcvonalszakaszon (az ellenséges támadás főirányában) lezajlott harcokban, míg a XIV. hadtest, amely a hadsereg balszárnyán foglalt állást, lábhoz tett fegyverrel szemelte az eseményeket. Három hadosztály szabadult volna fel az átcsoportosítás folytán, lehetővé téve számunkra, hogy berendezkedjünk Santander közvetlen védelmére.

Mindebből semmi sem lett!

Mi történt?

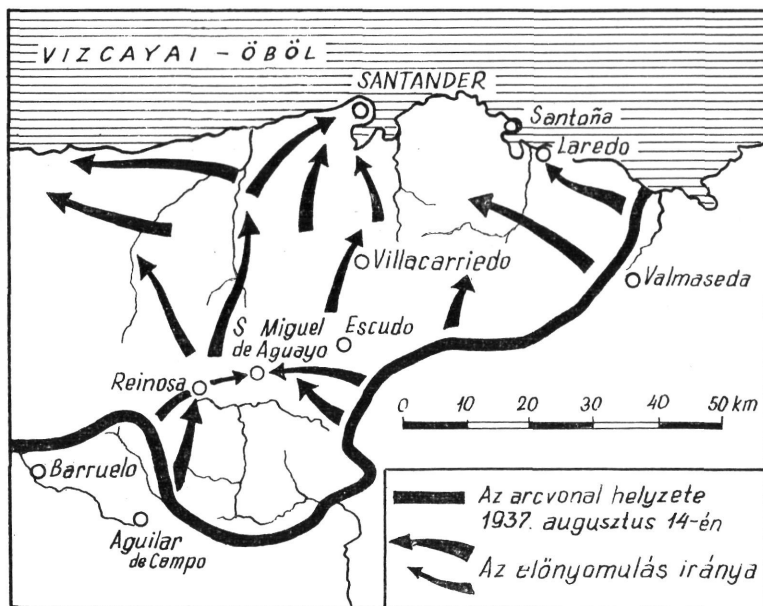
A baszk nacionalisták, akik a XIV. hadtestben túlsúlyban voltak, ahelyett, hogy végrehajtották volna a parancsot, saját szakállukra tárgyalásokba bocsátkoztak az olaszokkal.

Ennek eredményeként augusztus 23-án letették a fegyvert. A fegyverszüneti egyezmény, amely a baszk nacionalisták és az olasz fasiszták között Santoñában jött létre, végleg felborította a Santander közvetlen védelmének menetrendjét, mivel — kelet felől — megnyitotta az arcvonalat az ellenség előtt. A baszk nacionalisták nem elégedtek meg azzal, hogy beszüntették az ellenállást, hanem megkísérelték azt is, hogy lefegyverezzék azokat az alakulatokat, amelyek a harc folytatása mellett foglaltak állást. Az összeesküvés feje Juan de Ajuriaguerra volt.

Nehogy tévedés essék: a baszk csapatok, amelyekben a kommunisták voltak túlsúlyban, kitettek magukért a Santanderért vívott harcokban. Elhatárolták magukat a santonai egyezménytől az anarcho-szindikalisták is. A baszk kormány tagjai — José-Antonio Aguirre, Juan de Astigarrabia, Jesús-Maria de Leizola stb. — akik Bilbao eleste után Santanderbe tették át székhelyüket, szintén a további el-

Santander a fasiszta támadás előestéjén

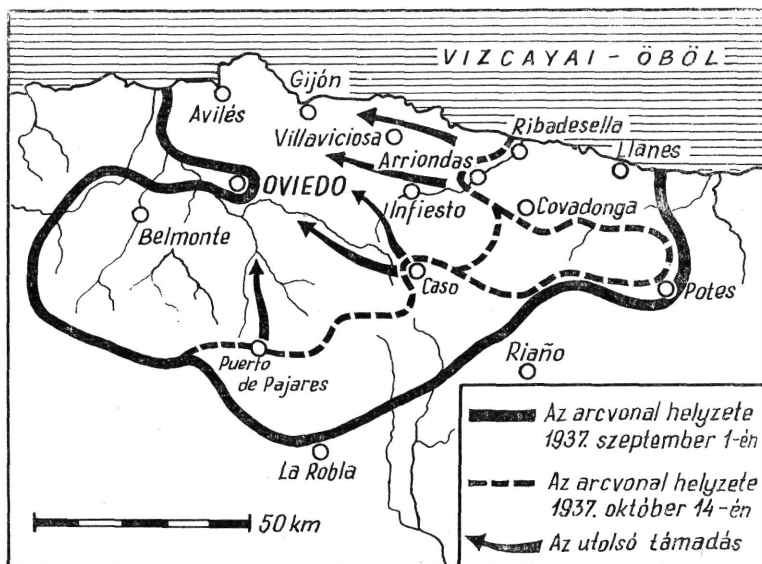
3. sz. vázlat. A harctéri helyzet a santanderi csata idején

lenállás mellett foglaltak állást. Erre a homályos ügyre előreláthatóan csak akkor sikerül majd végleg fényt deríteni, amikor lehetséges lesz hozzájutni a spanyol levéltárakban porosodó okmányokhoz.

Mi volt az álláspontja Mariano Gamirnak (aki a santanderi csata alatt az Északi Hadsereg élén állott?)

Mariano Gamir (éppúgy mint Jan Berzin) az utolsó pillanatig nem hagyta el Santandert. Becsületes, de túl jóhiszemű ember volt; korlátlan bizalommal viseltetett Francisco Llamas iránt, aki nem volt érdemes erre a bizalomra, mivel két vasat melengtetett a tűzben. Augusztus 23-án eltűnt Santanderből: csatlakozott a felkelőkhöz.

En a csata harmadik napján San-Miguel de Luena mellett megsebesültem. Három hónapig tartott, amíg az orvosok összefoltoztak. Kórházban azonban mindössze nyolc napot töltöttem. Augusztus 23-án Ribadesellára irányítottak.

4.sz.vázlat. A fasiszta offenzíva Gijón ellen

Négy háborúban vettem részt. Naplót csak Spanyolországban vezettem, az északi hadjárat alatt. A bejegyzések alapján azt is meg tudom állapítani, mikor hagytam el Santandert. *Augusztus 14-én délután három órakor.*

Két óra múlva az olasz páncélosok bevonultak Torrelavegába. Az ellenséges ostromgyűrű véglegesen bezárult a város körül.

Naplóm szerint Ribadesellán mindössze négy napot töltöttem. Augusztus 28-án új beosztást kaptam: az Északi Hadsereg hadműveleti osztályának főnökévé neveztek ki.

Santander eleste korántsem keltett rózsás hangulatot. A felháborodás Aszturiában olyan nagy volt, hogy Mariano Gamirt leváltották; a parancsnokságot Adolfo Prada vette át. A hadseregpáncsnokság Gijónba tette át székhelyét.

Az Északi Hadsereg eredetileg tíz hadosztályból állott. Az aszturiai hadjárat során azonban mindössze öt magasabbegységet tudtunk szembeállítani kilenc ellenséges hadosztályal. Ezenkívül kénytelenek voltunk háromfrontos háborút folytatni — az Atlanti-óceánnal a hátunkban... A légi összeköttetés Valenciával (ahol a központi vezérkar állomásozott) Santander eleste után megszűnt. Teljesen

el voltunk vágva a külvilágtól. Nincs kellemetlenebb érzés, mint az elszigeteltség érzése. Ez sehol sem olyan világos, mint a harctéren.

Aszturia védelmének, éppúgy mint a bilbaói csatának vagy a Santander falai alatt lezajlott harcoknak elhúzódó jellegű volt. Tulajdonképpen csak arról lehetett szó, hogy a köztársasági hadvezetés időt nyerjen. Ezért minden tőlünk telhető megtettünk, hogy állandó összeköttetésben maradjunk az ellenséggel.

Az Északi Hadsereg ellenállása több hónapon át teljesen lekötötte az ellenség figyelmét: harcképtelenné tette a francóistákat a többi hadszíntéren. Észak-Spanyolországot kénytelenek voltak ugyan feladni, de a hadjárat megteremtette a háború folytatásának előfeltételeit. Talán sohasem volt a Spanyol Köztársaság helyzete olyan szilárd, mint 1937-ben, az északi hadjárat után. A fasisztáknak csak jelentős vérvesztés árán sikerült elfoglalniuk Észak-Spanyolországot. Ebben a tekintetben kedvező volt a kép. A mérleg nyelve azonban annyiban a fasiszták javára billent, hogy Észak-Spanyolország kiürítése nemcsak jelentős területnyereséghez, hanem — egyben — fontos nyersanyagforrásokhoz is juttatta őket.

A védelem szempontjából különösen sok bajt okozott, hogy nem voltak léghátrító ágyúink. Ez megkönnyítette az ellenséges vadászpilóták dolgát. Naponta többször is előfordult, hogy egyes német vadászpilóták mélytámadást intéztek állásaink ellen.

Törtük a fejünket, mit tehetnénk az ilyen egyes támadások ellen?

A megoldást maguk a katonák találták meg: húsz-huszonötön összeálltak és sor-tüzet nyitottak az alacsonyan szálló ellenséges repülőgépekre. A módszer bevált: a XVIII. vegyes dandár katonáinak sikerült lelőniük több német repülőgépet.

A gijóni csata alatt a német repülőek előre meghatározott órarend szerint naponta háromszor bombázták nemcsak a várost, hanem a környéken fekvő falvakat is. Alig ült el az ellenséges repülőgépek zúgása, máris megindult a sürgésforgás a faluban. A parasztok minden bombatölcsért szemügyre vettek: találgatták, vajon mekkora lehetett a bomba? Erre saját mértékegységük volt. Abból indultak ki: *hány tehén férne el a bombatölcsérben?*

Tanúja voltam, amikor egy aszturiai parasztember „mértéket vett” a tölcéserről, amelyet egy ötszáz kilós bomba becsapódása okozott.

Tíz percig állt szótlánul a bombatölcsér mellett, majd megszólalt:

— Una bomba de cuatro vacas!

Valóban, az akkori viszonyokhoz képest nagy bombatölcsér volt: *négy tehén* kényelmesen elfért volna benne...

Október 2-án az Északi Hadsereg utolsó támaszpontja, Gijón is elesett. A fasiszták hajnali öt órakor vonultak be a városba.

Min hiúsult meg Gijón közvetlen védelme?

A hadseregparancsnokságnak az volt az álláspontja, hogy a várost tartani kell. Az Aszturiai Tanács ezzel — elvben — egyet is értett, de ellenezte a belmontei bányavidék kiürítését, amin a terv végrehajtása megfordult, mivel csak a Belmonte környékén összevont alakulatok jöhettek számításba a város közvetlen védelmére. Szeptember 30-án a fasiszták már Villaviciosánál állottak: tizennyolc kilométerre a várostól. Az Aszturiai Tanács ekkor — végre — beleegyezését adta az átcsoportosítás végrehajtásához. Csakhogy ekkor már túl késő volt! Még arra sem futotta az időből, hogy a Belmonte környéki szénbányákat vízzel árásszuk el. (Ha sikerül végrehajtanunk a parancsot, a fasiszták csak több hónap múlva helyezheték volna újból üzembe a bányákat.)

Október 1-én — este tíz órakor — megpróbáltam rádióösszeköttetésbe lépni a központi vezérkarral. Az összeköttetés nem jött létre, ezért parancsot adtam a rádióállomás megsemmisítésére. Éjfél tájt Francisco Ciutattal, az Északi Hadsereg vezérkari főnökével, elhagytam a várost. Mint már annyiszor életemben, ezúttal is szerencsém volt: sikerült kijátszanunk a fasiszta csatahajók éberségét és eljutnunk Franciaországba.

A probléma megoldása kézenfekvő volt.

Hogy félrevezessük az ellenséges hadihajókat, Galícia felé tartottunk, amely a francóisták ellenőrzése alatt állott. Két óra múlva, amikor úgy látszott, hogy tiszta

a levegő, irányt változtattunk. Minden attól függött, sikerül-e észrevétlenül kijutnunk a három mérföldes zónából, ahol a fasiszta hadihajók cirkáltak. Ez — főleg — szerencse dolga volt. Az ellenséges hadihajók fényszórókkal is el voltak látva: a sötétség beállta után időnként végigpásztázták a tengert.

Az idő kedvezett a vállalkozáshoz.

A hajó lehalkított motorral haladt. Köréskörül koromsötét volt. A hold eltűnt a felhők mögött. Alig lehetett látni pár méterre. Miután kifutottunk a kikötőből, kellemes meglepetésként eleredt az eső. A legjobb úton voltunk hogy megnyerjük a játszmát.

De ami biztos, az biztos! Befűzettem a hevedereket a gépfegyverekbe, egyben megtiltottam, hogy a lövészekon kívül bárki is mutatkozzék a fedélzeten. Ez az intézkedés helyesnek bizonyult. A fasiszta hadihajók ugyan nem vettek észre bennünket, de virradatkor egy angol páncélos cirkálóval — a „*Southampton*” — találtuk magunkat szemben, amelynek lobogórúdján az *Union Jack* mellett a Nemzetközi Ellenőrző Bizottság zászlaja lengett. A csatahajó feladata az volt, hogy feltartóztassa a csapatszállító hajókat. Ez ránk is vonatkozott, hiszen Anglia nem ismerte el hadviselő államként a Spanyol Köztársaságot.

Világos volt számomra, hogy nem tudunk kitérni az angol cirkáló elől, amelynek óránkénti sebessége legalább harminc mérföld volt, míg mi mindössze hat mérföldet tudtunk megtenni óránként.

Kérdően néztem Franciscóra:

— Felhúzassam a lobogót?

Beleegyezően bólintott.

A köztársasági zászló pillanatok alatt felszökkent a „*Maria Santuste*” árbocára. Útött-kopott — mindössze kétszázötven tonnás — halászbárka volt; még partmenti hajózásra is alig volt alkalmas. Rendeltetési célja szerint viszont hadihajó volt, még pedig *segédcirkáló*.

Francisco az angol hadihajóra irányította látcsövét. Követtem példáját. Lesz, ami lesz! A „*Southampton*” viszonozta az üdvözlést, majd megfordult. Pár perc múlva eltűnt a végtelen óceánon...

Az angol cirkálóval való találkozást ugyan épp bőrrel megúsztuk, mégis csöbörből-vederbe kerültünk.

A Bizkajai öböl rendkívül szeszélyes. Októberben azonban — a változóékony időjárás miatt — különösen kedvezőtlenek a hajózási viszonyok az öbölben. Erről nekünk is alkalmunk volt meggyőződni.

Amikor kifutottunk a kikötőből, a tenger teljesen nyugodt volt. Pár órával azután, hogy az angol cirkáló eltűnt a láthatáron, vihar támadt. Szinte egyik percről a másikra tört ki. Reggel kilenc óra lehetett — a második nap, hogy elhagytuk Gijónt.

A vihar egyre erősödött, a hullámverés mind kellemetlenebbé vált. A hajó dióhéj módjára táncolt a hullámokon, amelyek négy-öt méter magasságot is elértek. Időnként átsaptak a fedélzeten. A hajó minden eresztékében recsegett-ropogott. Ráadásul a tájékozódást is elvesztettük.

Október 5-én, a reggeli órákban elült a szél: a tenger tükre lassan-lassan elsimult. Fellélegeztünk. Tíz óra tájban felvillant egy világítótorony fénye. Forgófényrel jelzett: La Pallice, La Rochelle előkikötője volt. A kikötő bejáratánál már várt reánk a révkalauz. Dél tájban horgonyt vetettünk a kikötőben. Nagy kő esett le a szívemről, amikor újból szilárd talajt éreztem a lábam alatt.

Mondanom sem kell: nem mi voltunk az egyedüliek, akik kijutottak az egérfogóból. Mintegy tízezer katonát sikerült hasonló módon — Franciaországon keresztül — a fasiszta tengeri zárlat ellenére, veszteség nélkül, átcsoportosítanunk. Két hónap múlva újból harcban álltak Teruel mellett.

Mi lett az északi hajóraj sorsa?

Az igazat megvallva, nem volt különösebb segítségünkre; csak biztosító szolgálatot teljesített.

A fasiszták (Észak-Spanyolországban) a tengeren is túlerőben voltak. Az ellen-

séges hajóraj, amely Gijón előtt cirkált, egy páncélos cirkálóból, négy segédcirkálóból és öt vagy hat órhajóból állt, nekünk viszont csak egy torpedórombolónk, egy torpedónaszádunk és egy tengeralattjárónk volt.

Tengeralattjárónknak használhatatlanná vált a villanymotorja. Mivel így nem merülhetett, elsüllyesztettük, nehogy az ellenség kezébe kerüljön. A torpedóromboló, amely El Muselben, Gijón előkikötőjében vesztegelt, több héten át napról napra célpontul szolgált a német repülőgépeknek. Szeptember 29-én egy repülőbomba telibe találta. Időzített bomba volt, csak akkor robbant, miután behatolt a hajó belsejébe. A robbanás következtében a hajótesten több lék támadt, amelyeken keresztül ömlött be a víz. A hajó féldoldalra dült. José Castro, a hajó kapitánya parancsot adott a torpedóromboló kiürítésére. A hajó pár perc múlva eltűnt a hullámokban... Ez volt az északi hajóraj egyetlen egysége, amelyet az ellenségnek sikerült harcátelenül tenni. A torpedónaszádot az északi hajóraj parancsnoka, Valentin Fuentes La Rochelleba irányította. A hajó október 1-én délután négy órakor szedte fel a horgonyt, s három nap múlva sértetlenül elérte célját.

A szolgálati szabályzat szerint a parancsnok köteles minden eshetőségre felkészülni.

Mielőtt kiürítettük Észak-Spanyolországot, számos támaszpontot rendeztünk be a Cantabria-i hegyek mentén a guerillaháború céljaira. 1945-ben, a Hitler-faszizmus összeomlása után, szinte egész Spanyolországban fellángolt a partizánháború. A partizántevékenység egyik gócpontja a Cordillera Cantábrica környéke volt.

IV.

Észak-Spanyolország kiürítése után új felvonás kezdődött számomra a drámában, amelynek 1936. július 20-a óta szereplője voltam: az Andalúziai Hadsereg hadművelleti osztályának élére nevezték ki.

Két évvel korábban — 1935-ben — keresztül-kasul beutaztam Andalúziát. Jártam Granadában (amelynek felmentése 1492-ben a *reconquista* utolsó állomása volt). Megfordultam Spanyolország legfestőibb városaiban, Luis de Góngora szükebb hazájában, Córdobában is. Sevillában három hetet töltöttem Juan-Maria Aguilar meghívására, aki a *Cortes* (a spanyol országgyűlés) tagja volt és történelmet adott elő az egyetemen.

Quien no ha visto Sevilla
No ha visto maravilla.
Aki nem látta Sevillát,
Az még sohsem látott csodát.

Sevilla a Guadalquivir mentén fekszik (a folyó alsó szakaszán.) Már az Újvilág felfedezése előtt virágzó város volt. Ezt számtalan műemlék tanúsítja. A belváros szűk, görbe utcái is a régmúlt maradványai. A székesegyház Spanyolország egyik legszebb gótikus épülete. A XV. században építették. Itt alussza örök álmát Alfonso el Sabio (Bölcs Alfonz spanyol király), a XIII. század egyik legkiválóbb írója. Neki köszönheti a spanyol irodalom — többek közt — a Crónica general de España kiadását. A krónika lapjait Lope de Vega is haszonnal forgatta.

A székesegyház tornya — a Torre de la Giralda — eredetileg minaret volt. A mörök kiűzése előtt innen szólitotta imára a hívőket a müezzin. A Giraldáról gyönyörű kilátás nyílik a folyóra, amely kettészeli a várost. Dagály idején tengerjáró hajók is kikötnek Sevillában.

A várost virágzó narancsligetek veszik körül. A kifejezés szabatos: a narancsfa akkor is virágzik, amikor már tele van érett gyümölcscsel. Pár lépésnyire a Plaza de San Franciscotól található a Circulo de Labradores: helyén valaha börtön állott, amellyel Miguel de Cervantesnek is alkalmá volt megismerkednie viszontagságos élete során. A börtön falai között fogant benne a *Don Quijote*.

A francóista felkelés után Sevilla — éppúgy mint Granada és Córdoba — a fasiszták kezére került.

Az Andalúziai Hadsereg körzetében feküdt a Mulhacén, amelynek csúcsát örökös hó borítja. Itt húzódik a Sierra Morena — a Fekete Hegység — is, ahol a bús-képű lovag, Don Quijote de la Mancha élete egyik legcsodálatosabb kalandján esett át. Ez villant fel emlékezetemben, amikor — kinevezésemmel a zsebemben — elhagytam a központi vezérkar épületét.

Az Andalúziai Hadsereg működési körzete csaknem háromszor akkora volt, mint Pest-megye. A táj nagyon változatos: síkság és magas hegység váltakozik rajta.

A hadseregearancsnokság Bazán állomásozott. Ez az alig tízezer lakosú kisváros (amelynek környékén lépten-nyomon római korból származó emlékekre bukkan az ember) csak annyiban különbözött a többi andalúziai kisvárostól, hogy Granada eleste után capital de provincia: tartományi székhely lett. Andalúziában sok az olyan helység, amelynek lakosai közül sokan hegyoldalba vájt üregekben laknak. A *bastetanok* között is sok volt a barlanglakó. (Ez a troglodita-negyed a harmincas években az anarcho-szindikalisták fellegvára volt.)

Az Andalúziai Hadseregnek Adolfo Prada volt a parancsnoka. Még a madridi időkből ismertem. Együtt voltunk az északi hadszíntéren is. Mindig jól kijöttünk egymással.

A hadsereg feladata az volt, hogy szükség esetén öt napon át feltartóztassa az ellenséget. A Valencia környékén összevont manőver-hadseregre várt, hogy visszaállítsa az előbbi állapotot, ha a fasisztáknak sikerülne tért nyerniük Andalúziában.

Miután szétnéztem az állásokban, kétségeim támadtak, hogy a hadsereg — adott esetben — megfelelné-e a központi vezérkar várakozásainak? A védelmi vonal több mint kétszáz kilométerre terjedt ki, a hadsereg viszont mindössze két hadtestből (öt hadosztályból) állott. Az arcvonal kiterjedése tehát sehogysen volt arányban a hadsereg alá rendelt alakulatok létszámával, hiszen egy-egy hadosztályra negyven arcvonalkilométer jutott. De az Andalúziai Hadseregre hárult Almeria védelme is.

Almeria kikötőváros a Földközi-tenger partján a Sierra de Gador lábánál. Egyben jelentős mezőgazdasági központ is. Biztonsága ezért nagyon fontos volt az ország vétkeringése számára. A Bahia de Almeria a Földközi-tenger egyik legnagyobb öble; mintegy tizenkét kilométer mélyen nyúlik be a szárazföldre. Az almeriai tengerpartnak volt azonban egy szépséghibája: tárva-nyitva állt. Ezen is segíteni kellett.

Andalúzia 1936-ban véres harcok színtere lett. (Ezekben a harcokban esett el Ralph Fox angol író, aki pár nappal a háború kitörése után csatlakozott a Köztársasági Hadsereghez. Az „ötödik ezred” kötelékébe tartozott; Guadarramában esett át a tűzkeresztségen. A Lopera környékén lezajlott harcokban érte utól a halál.)

1937 második felében az andalúziai harctér nyugvó állapotba került. Az északi hadjárat befejeztével a fasiszták figyelme újból Madridra összpontosult (amelynek környékén tizenöt hadosztályt vontak össze.) A déli hadszíntér nem érdekelte őket. Erre azonban nem építhettünk. Mindentől eltekintve az Andalúziában beállt szélcsend kedvezett az ellenségnek, hiszen nagyobb játékteret biztosított számára a főváros falai alatt. Törtem a fejem: miképp járulhatnánk hozzá a madridi arcvonal tehermentesítéséhez, anélkül, hogy túl nagy fába vágnánk a fejszénket?

A IX. hadtest körzetében a védelmi vonal több helyen *beugrott*. Ezeknek a beugrásoknak a felszámolása kevés kockázattal járt, egyben az átszervezést is megkönnyítette volna. Biztos voltam benne, hogy a hadseregearancsnokság jóváhagyja a tervet. Így is történt.

Próba, szerencse. December elején a 20. hadosztály alakulatai támadásba indultak. A 21. hadosztály katonái követték a példát. Az eredmények igazolták az előzetes várakozásokat: a *beugrások* felszámolása egyrészt jelentős területnyereséggel járt számunkra, másrészt az arcvonal kiterjedése is csaknem húsz kilométerre

terrel csökkent, tehát két legyet ütöttünk egy csapásra. A támadásokat éjjel hajtottuk végre, hogy reggelig módunk legyen berendezkedni az új állásokban.

Karácsony előtt több napon át havazott. A hőmérő higanyszála nulla alá süllyedt. A hótakaró, amely itt-ott a másfél méter magasságot is elérte, járhatatlanná tette az utakat. Erre emberemlékezet óta nem volt példa a Guadalquivir mentén. Vacogott a fogunk. A kemény tél egy időre véget vetett a harcoknak. Pár hét múlva felengedett a fagy, de a központi vezérkarnak az volt az álláspontja, hogy egyelőre maradjunk veszteg.

Az új év állásharcokkal telt el.

A harc tér viszonylag nyugodt légköre lehetővé tette egy második védelmi öv berendezését, amelybe Jaén előterét is bekapcsoltuk. Ez a vidék, amely sokban hasonló a Kisalföldhöz, igen termékeny. Rendkívül gazdag természeti kincsekben is. Védelméhez ezért fontos érdekek fűződtek.

Az utak általában rossz karban voltak; állásaink egy részét csak rossz, sziklás ösvényutakon lehetett megközelíteni. Voltak ugyan természetes utak is, de használhatóságuk az időjárástól függött. Ez a helyzet akadályozta az utánpótlást. A munkásszázadok, amelyeket 1938-ban állítottunk fel, több mint háromszáz kilométernyi új utat építettek. Bazát légvonalba mindössze nyolcvan kilométer választja el Berjától (ahol a XV. Hadtest állomásozott), de csak száznyolcvan kilométeres kerülővel tudtuk elérni a várost. Amennyiben Spanyolország turisztikai térképének hinni lehet, ma már három óra alatt eljut az utas autóval Bazából Berjába, anélkül, hogy meg kellene kerülni a Sierra Nevadát. Ezt az útszakaszt is mi építettük. Csaknem nyolc hónapon át visszhangzott a hegység a csákányok zajától, amíg végre elkészült az út (amely 2000 méter magasságban szeli át a Sierra Nevadát.) Rendbehoztuk a hidakat is. Rengeteg dolgnak volt. Az átszervezés során kiürítettük a Sierra Nevada északnyugati lejtőjén fekvő állásokat. Mint a sakkjátszmában, a harctéren is sokszor kénytelen az ember feláldozni egy-egy figurát, hogy előnyösebb helyzetbe kerüljön ellenfelével szemben. De a Sierra Nevada környékén a terep természeténél fogva nem is kellett ellenséges támadástól tartanunk.

A Sierra Nevada Spanyolország legmagasabb hegysége. Granadától délre húzódik. A hegység északnyugati irányból rendkívül nehezen közelíthető meg. Ezért elég volt a környéket szemmel tartanunk.

Az átszervezés legnagyobb eredménye az lett, hogy sikerült felállítanunk egy tartalékhadosztályt, ami lehetővé tette számunkra, hogy — adott esetben — áttérjünk az aktív védelemre. Erre korábban — tartalékok híján — nem volt módunk.

Még mielőtt az átcsoportosítás befejeződött volna, Adolfo Pradát áthelyezték Estramadurába. Helyébe Segismundo Casado került. A viszony nagyon feszült volt közöttünk. Egyszer össze is zördültünk.

Tőlünk jobbra az Estramadurai Hadsereg állt. Ami a szárnybiztosítást illeti, mindkét részről sok volt a kívánnivaló. Ha a fasisztáknak sikerül visszaszorítaniuk az Estramadurai Hadsereg balszárnyát, úgy a IX. hadtest, amely az Andalúziai Hadsereg jobbszárnyán foglalt állást, válságos helyzetbe került volna. Ezért javaslatot tettem egy új védelmi vonal berendezésére a *Jandula* keleti partján.

Segismundo Casado elvetette a javaslatot.

Erre nem voltam elkészülve. Segismundo Casado elméleti felkészültsége iránt nem lehettem kétségeim: a háború előtt a Hadiiskola tanára volt. Érveit azonban nem lehetett volna elfogadni. A szárnyak — általában — a lánc leggyöngébb szemei, ezért különös vonzóerőt gyakorolnak az ellenségre. De az új védelmi vonal a linaresi bányavidék szempontjából is fontos lett volna.

Nem tudtam mire vélni a dolgot. A rejtély nyitját a háború után leltem meg, amikor kiderült, hogy Segismundo Casado az Intelligence Service embere volt...

Anglia hivatalosan semleges maradt a spanyol kérdésben. Az angol kormány célja kifelé a feszültség enyhítése volt; valójában mind Stanley Baldwin, mind Neville Chamberlain egy követ fűjt a fasisztákkal. A francóista felkelés ugyan sértette Anglia érdekeit is, mivel Spanyolországból ellenőrizni lehet a földközi-tengeri közlekedési útvonalakat. Angliát azonban elsősorban az érdekelte, hogy egyengesse a Németországgal való megegyezés útját. A Spanyol Köztársaság ellenállása zavarta az angolok köreit. A benemavatkozási egyezmény megkötésekor,

EJÉRCITO DEL NORTE
ESTADO MAYOR

SECRET

Comunicación Reservada

De Jefe Estado Mayor Central a Jefe Ejército Norte.

TEXTO:

Directiva al Ejército del Norte.-Punto.-Primero.-Punto.
La heroica resistencia en las fuerzas del ejército que to-
dos admiramos y debe llenar de orgullo a esos combatientes
y a su jefe, debe continuar en la seguridad de que las tro-
pas de los demás ejércitos van a ayudarles con acciones of-
ensivas vigorosas en todos los frentes.-Punto.-Segunda.-
Punto.-Si a pesar de nuestra ofensiva fuera imposible con-
tener ataques enemigos en Asturias y las violencias de es-
te imponen nuevas pérdidas de terreno, debe evitarse a toda
costa un cerco estrecho de ese ejército.-Punto.-Tercera.-
Punto.-Con este objeto ese mando debiera secretamente poner
se en relación directa con los jefes militares mas ties-
tros en acciones irregulares, organizar numerosas partidas
de efectivos variables no superiores a 100 hombres con ar-
mas automáticas que actuaran ~~apoyados~~ en la zona mas
dificil a la maniobra de la columna enemiga ~~(a fin)~~ la ruta
guardia ~~xxxxxxx~~ de este.-Punto.-Cuarta.-Punto.-La idea de
maniobras debiera orientarse en la transformación insensi-
ble de la guerra regular en irregular y preferentemente en
la combinación de ambas haciendo las previsiones necesaria
para asegurar el sostenimiento de la partida y prolongar
la resistencia el mayor tiempo posible.-Punto.-Quinta.-
Punto.-A la organización de las partidas debiera darse la
mayor extensión a fin de lograr la ~~xxxxxxx~~ inseguridad
profunda de los tres frentes terrestres de ese ejército.-
Punto.-De ese modo y con que nuestras fuerzas logren asegu-
rar la detención de las líneas organizar desde el mar has-
ta Pajares y las actuales de la vertiente Norte hasta la
margen izquierda del río Sella, la ~~xxxxxxxxxxx~~ conservacio
de esta región asturiana asegurara el triunfo definitivo
de nuestras armas en otros frentes.-Punto.-Sexto.-Punto.-
Las anteriores directivas no excluyen la posibilidad de o-
perar ofensivamente en las zonas de recientes ocupaciones
por el enemigo, preferentemente hacia el Sur, con la idea de
mantener dominada la salida con direccion a Leon.

Utasítás a partizánhaborúra való áttérésre az északi hadjárat alatt

amelynek célja a Spanyol Köztársaság felszámolása volt, a Foreign Office játszotta a bába szerepét.

Az Intelligence Service mindjárt a háború kitörése után kivetette hálóját a Spanyol Köztársaságra. Nyilván benne volt az angolok keze abban a fegyverszüneti megállapodásban is, amely 1937-ben, a santanderi csata alatt, a baszk nacionalisták és az olasz fasiszták között Santañában jött létre.

Segismundo Casadót július végén a Központi Hadsereg parancsnokává nevezték ki. Helyét Domingo Moriones foglalta el, aki — éppúgy, mint Adolfo Prada — komolyan fogta fel feladatát: mindent megtett, hogy pótolja a mulasztásokat, amelyeket elődje követett el. Rövid néhány hét alatt máris észlelhető volt a változás.

A Köztársasági Hadsereg hadrendjében tizenhat hadtest szerepelt. A XVI. hadtest kizárólag partizánalakulatokból állt, amelyek az ellenség hátában kerültek bevetésre. Feladatuk egyrészt az volt, hogy zavarják a fasiszták ellátását, másrészt felderítést végeztek. A XVI. hadtest kötelékébe tartoztak Ernest Hemingway spanyol háborús regényének hősei is.

Ezek a partizánegységek általában önálló alakulatokként léptek föl, de arra is utasításuk volt, hogy esetről esetre végrehajtsák a hadseregpáncsokparancsait. Ilyen esetekben a hadműveleti parancs kidolgozása az én hatáskörömbé tartozott. Nem bocsátkozom részletekbe, csak két olyan vállalkozásra szeretnék kitérni, amelyekben a partizánok játszották a főszerepet.

A déli harctéren összevont francóista egységek nem voltak rohamalakulatok; hetven százalékban *botcsinálta katonákból* álltak. Alig múlt el nap, hogy át ne állt volna hozzánk egy-két ellenséges katona. Így tudtuk meg, hogy a fasiszták munkatáborot rendeztek be Corchuná mellett. Itt csaknem négyszáz hadifoglyot őriztek, akik Észak-Spanyolországban estek fogságba. A munkatáborot öt kilométer választotta el állásainktól. A partizánok úgy ismerték a terepet, mint a tenyerüket. Kézenfekvő volt, hogy megkíséreljük kiszabadítani a hadifoglyokat.

A vállalkozás teljes sikerrel járt: a partizánoknak a sötétség leple alatt sikerült Motril környékén (a fasiszta állások mögött) partraszállniuk.

A tájék teljesen kihalt volt; a partizánok szóltanul meneteltek a sötét, csillagtalán éjszakában.

Számolni kellett azzal a lehetőséggel, hogy a Motrilban állomásozó fasiszta alakulatok a táborőrség segítségére sietnek. Ezért a partizánoknak, a forgatókönyv szerint, mindenekelőtt a telefonvezetéket kellett elvágniuk. Utasítást kaptak arra is, hogy toposóaknákkal zárják el a Motril felé vezető utat. A ravaszt csak a legvégső esetben volt szabad meghúzniuk.

Minden úgy ment, mint a karikacsapás. A fasiszták teljes biztonságban érezték magukat: a partizánoknak sikerült észrevétlenül megközelíteniük a táborot. De még így is bőven akadt dolga a puskatusnak, amíg ártatlanná tették az őrséget. A foglyok egy részét mindjárt fel is fegyverezték. Ennek a rögtönzött alakulatnak sikerült is átvágnia magát az ellenséges állásokon.

Az út visszafelé Calahondán át vezetett. Egyre több házban gyulladt fel a lámpa.

— ! Los rojos!! Los rojos!

— Itt vannak a vörösök! — újságotlák egymásnak a falusiak. Mindenki örült.

A partizánokat jelzőpisztolyokkal is elláttuk. Amint fölröppentek a jelzőrakéták, tűzérsegünk (amely már napokkal előbb belőtte a terepet) valóságos gránát-esőt zúdított az ellenség állásaira, hogy fedezze a visszavonulást. A part mentén húzódó magaslatok sokszorosan verték vissza az ágyútüzet. Amikor véget ért a zenebona, a szél az Internacionále hangjait hozta felénk az állásokból.

A támadás éjfélkor kezdődött s virradatra már biztonságban voltak az elvtársak. Albulóban terített asztal várta őket.

A másik vállalkozás a Picacho de Veleta lábánál fekvő erőmű ellen irányult. A guerilléroknak sikerült levegőbe röpiteniük az erőmű egy részét. Következésképp nemcsak Granada maradt több napon át villamos áram nélkül, hanem zavarok álltak be Estramadura áramellátásában is.

Baza mellett külön iskolát is rendeztünk be a partizánok kiképzésére. Itt én teptant adtam elő. A *növendékek* közül nem egynek deres volt már a feje.

Az andalúziai harc téren a mi szempontunkból 1938 második felében kielégítő volt a helyzet, de az összhelyzet sok kívánnivalót hagyott hátra, mivel az ebrói csata után egyre erősödött az ellenség nyomása az északkeleti arcvonalon. A fasiszták célja nyilvánvalóan az volt, hogy felszámolják Katalóniát. Az Andalúziai Hadsereg ezzel kapcsolatban kapta feladatát, hogy *kísérélje meg Granada felszabadítását*. Két hadosztályt adott kölcsön a központi vezérkar a vállalkozás végrehajtására. Ez volt az utolsó hadművelet, amelynek előkészítésében részt vettem.

A támadás — a hadműveleti parancs szerint — Motril bevételével kezdődött volna, a Köztársasági Hajóhad részvételével. Motril Granadától délre fekszik, a Guadalfeo mentén. Itt húzódott a fasiszták második védelmi vonala. Hadihajókra azért volt szükségünk, hogy egyengessék a partraszálló csapatok útját. (Az efféle műveletekben a főszerepet a hadihajók játsszák. A partraszállással megbízott egységek tétlenségre vannak kárhoztatva, amíg nem sikerült partot érniük.) A partraszállást a Cabo Sacratif környékén kellett volna végrehajtanunk, pár kilométerre az ellenséges állások mögött. A művelet sikere esetén a fasiszták két tűz közé kerültek volna.

A fasiszták mindössze egy tartalékhadosztállyal rendelkeztek a déli hadszíntéren. Úgy számítottunk, hogy kénytelenek lesznek ezt a hadosztályt rögtön bevetni Motril felszabadítására. A mieink ebben az esetben támadásba mentek volna át Granada irányában. Motril csak másodlagos támadási irány volt.

A partraszállás sikere nem utolsó sorban attól függött, sikerül-e észrevétlenül behajóznunk a végrehajtással megbízott alakulatokat. Ez a kérdés annál is inkább gondot okozott a hadseregpáncsnokságnak, mert a behajózásra csak Almeria jöhetett számításba, mindössze nyolcvan kilométerre az állásoktól. Ezért megvolt annak a veszélye, hogy a fasiszták megneszelik a dolgot.

Két álmatlan éjszaka után megtaláltam a megoldást. Olyan egyszerű volt, mint Kolombusz tojása. Egy órával azelőtt, hogy a behajózás kezdetét vette, az egész városban felbúgtak a szirénák, amelyek rendszerint csak ellenséges berepülés esetén léptek működésbe. A kikötő környéke, amely egyben a *város korzója* volt, percek alatt kiürült. Az átcsoportosítás Granada előterében szintén menetrend szerint zajlott le, így aztán fölöttébb bizakodóak voltunk. A terv mégis füstbe ment: José Miaja, a Központi Hadseregcsoport főparancsnoka, röviddel azután, hogy Almeriában eldőrdült a startlövés — visszaközött fúvatott... A függöny alig szaladt fel, máris legördült.

Mi történt volna, ha sikerül felgöngyölnünk az ellenséges frontot Granadánál? Kezünkben tudtuk volna-e tartani a várost?

Aligha. A két hadosztály, amelyet a központi vezérkar adott kölcsön, biztosította ugyan számunkra a kezdeti fölényt, de nem volt elegendő ahhoz, hogy továbbfejlesszük a sikert. Nincs tehát kizárva, hogy a francóistáknak később sikerült volna visszafoglalni a várost. A támadással azonban tehermentesítettük volna az északkeleti arcvonalat, tehát a Köztársasági Hadsereg alaposabban felkészülhetett volna Barcelóna védelmére. Ez is volt a vállalkozás tulajdonképpeni célja. A támadás sikere esetén a háború következő fejezete valószínűleg másképp alakult volna.

José Miaja azzal indokolta beavatkozását, hogy a támadási terv az ellenség tudomására jutott. Helytálló volt-e ez a feltevés?

Ezen akkor sokat töprengtem.

Kétségtelen, hogy a siker nagyrészt a meglepetésen fordult meg. De az előzetesen végrehajtott légi felderítések eredményei nem támasztották alá a hadseregpáncsnokság álláspontját, ellenkezőleg, arra engedtek következtetni, hogy a fasisztáknak sejtelmük sincs szándékainkról.

José Miaját még ma is úgy tartják nyilván, mint „a két spanyol tábornok egyikét, aki nem állt a fasiszták mellé.”

Ez az álláspont helyesbítésre szorul.⁶

José Miaja a fasiszta felkelés pillanatában Madridban teljesített szolgálatot. Ha igaz, hogy „nem állt a fasiszták mellé”, úgy tény az is, hogy — kezdetben — ölbetett kézzel szemlélte az eseményeket. Csak a Cuartel de la Montaña eleste után vallott színt, amikor már a vak is látta, hogy a fasiszták elvesztették a játszmát a fővárosban. Szerepe a madridi csatában sem volt olyan jelentős, mint általában hiszik. José Miaja — valójában — kirakati figura volt; a főszerepet Madrid védelmében Vicente Rojo, a Központi Hadsereg vezérkari főnöke játszotta. Ez senki előtt sem titok, akinek alkalmá volt a madridi csata alatt a kulisszák mögé nézni.

José Miaja rendkívül hiú ember volt; ez a körülmény kétségkívül belejárt az magatartásába. Véleményem szerint már 1938-ban egy húron pendült Segismundo Casadoval, a Központi Hadsereg parancsnokával, akinek az volt az álláspontja, hogy semmi értelme a további ellenállásnak. Ezt a véleményt a jobboldali szociáldemokraták és az anarcho-szindikalisták is osztották. Az ellenparancs, amely pontot tett a granadai felvonulásra, előjátéka volt a *casadóista felkelésnek*, amely megfosztotta a Köztársasági Hadsereget a további ellenállás lehetőségétől.

⁶ José Miaján kívül kilenc spanyol tábornok volt, akik kiálltak a Spanyol Köztársaság mellett: José Aranguren Roldán, Luis Castello Pantoja, Francisco Llano Encomienda, Mariano Gamir Ulibarri, José Martínez Monje, Francisco Molero Lobero, Miguel Nunez de Prado, Sebastian Pozas és José Riquelme.